

Θεωρητικός πλουραλισμός στην οικονομική επιστήμη

*Μιχαήλ Σ. Ζουμπουλάκης**

Οι διεθνείς εξελίξεις, κυρίως μετά το 1989, αφήνουν να διαφανεί μια ολοένα αυξανόμενη τάση σύγκλισης της παγκόσμιας οικονομίας προς την κατεύθυνση του συστήματος της αγοράς. Η εξέλιξη αυτή προσδίδει στη νεοκλασική οικονομική θεωρία έναν «αέρα» υπεροχής και κυριαρχίας έναντι των αντίπαλων θεωρητικών προσεγγίσεων, αφού επαληθεύονται, κατά τα φαινόμενα, οι βασικές της αρχές. Θα 'λεγε κανείς πως, στα θεωρητικά τουλάχιστον ζητήματα της οικονομίας, επιτεύχθηκε επιτέλους μια οριστική συμφωνία. Η εικόνα αυτή είναι όμως απατηλή και δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική κατάσταση της οικονομικής επιστήμης. Ούτε οι αντίπαλες, προς την νεοκλασική, θεωρίες εξαφανίστηκαν, αλλά ούτε και αυτή η ίδια νεοκλασική θεωρία καταφερε να ξεπεράσει τα εσωτερικά της προβλήματα, ώστε να δικαιολογείται η εντύπωση ενός καθολικού consensus στον κλαδο μας. Η φαινομενική ηρεμία της θεωρητικής διαμάχης επιβάλλεται για εξωτερικούς προς την επιστήμη λόγους, που αφορούν τη διεθνή πολιτική και οικονομική συγκυρία των τριών τελευταίων χρόνων.

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι επιχειρήσει να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους δεν είναι δυνατή η συμφωνία μεταξύ των διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων στο χώρο της οικονομικής επιστήμης. Οι λόγοι αυτοί έχουν να κάνουν τόσο με τη φύση του αντικειμένου της οικονομικής, όσο και με την απουσία επαρκούς μεθοδολογικού κριτηρίου εμπειρικής αξιολόγησης των οικονομικών θεωριών. Θα προσπαθήσουμε ακόμη να δείξουμε ότι ο θεωρητικός πλουραλισμός στην οικονομική επιστήμη δεν οδηγεί

* Λέκτορας Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

σε ακραίες θέσεις «μεθοδολογικής αναρχίας», και ότι είναι ακόμη ανοικτή η αναζήτηση κριτηρίων ελέγχου κατάλληλα προσαρμοσμένων στην οικονομική μεθοδολογία.

1. Η κατάσταση στην οικονομική επιστήμη σήμερα

Πριν εξηγήσουμε τους λόγους για τους οποίους δεν είναι δυνατή μία ενοποιημένη οικονομική επιστήμη, είναι σκόπιμο να παρουσιάσουμε τη σημερινή κατάσταση στο χώρο της οικονομικής επιστήμης. Το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η βαθειά της διαίρεση σε ανταγωνιστικά προγράμματα επιστημονικής έρευνας¹. Επιγραμματικά θα λέγαμε ότι μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα ανταγωνιστικά προγράμματα: νεοκλασικό, κεϋνσιανό, μαρξιστικό και «εναλλακτικό»². Η ορθολογική ανασυγκρότηση των οικονομικών θεωριών σε προγράμματα επιστημονικής έρευνας είναι αναγκαστικά συνοπτική, γιατί έχει σαν στόχο να τονίσει εκείνα τα στοιχεία των θεωριών που αφορούν την θεμελιώδη αντίληψη (vision) των οικονομολόγων για το πως λειτουργεί το οικονομικό σύστημα. Η ορολογία του Lakatos είναι λοιπόν πολλαπλά χρήσιμη γιατί μας επιτρέπει με τους όρους *σκληρός πυρήνας*, *θετική* και *αρνητική ευρετική* να χαρακτηρίσουμε αντίστοιχα την μεταφυσική αντίληψη για τη λειτουργία του συστήματος, και τους μεθοδολογικούς κανόνες που καθοδηγούν τους οικονομολόγους κατά την κατασκευή των θεωριών τους (Lakatos [1970], βλ. Κάλφας [1983] σ. 110 κ.έ.).

1.1. Το νεοκλασικό πρόγραμμα

Στον *σκληρό πυρήνα* του νεοκλασικού προγράμματος περιέχονται οι αρχές του μεθοδολογικού ατομισμού και οι βασικές υποθέσεις συμπεριφοράς:

α) η κοινωνία αποτελείται από ισότιμες μονάδες με αμοιβαία συμφέροντα. Η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος μέσω του μηχανισμού της αγοράς όχι μόνον δεν έρχεται σε αντίθεση με το κοινό συμφέρον, αλλ' αποτελεί το καλύτερο τρόπο για την προάσπιση του.

β) για όλα τα κοινωνικά φαινόμενα υπάρχει μια ατομιστική εξήγηση. Μπορούμε να εξηγήσουμε όλα τα κοινωνικά φαινόμενα ως αποτέλεσμα της ατομικής συμπεριφοράς των μονάδων που αποτελούν τη βάση της κοινωνίας, και με έννοιες ατομικών αντι-

κειμένων (βλ. Boland [1982] σ. 128, Γέμτος [1984] σ. 186, Walliser-Prou [1988] σ. 109).

γ) οι οικονομικές μονάδες έχουν πλήρη γνώση των συνθηκών αγοράς, προτιμούν την καλύτερη γι' αυτές εναλλακτική λύση και δρουν πάντοτε λαμβάνοντας υπόψη μόνον τους άμεσους οικονομικούς παράγοντες της κατάστασης (εισόδημα, ατομικές προτιμήσεις, δεδομένη τεχνολογία). Κατ' αυτήν την έννοια, οι οικονομικές μονάδες δρουν σε πλήρη αυτονομία προς τον κοινωνικό τους περίγυρο, που θεωρείται σταθερός και δεδομένος (Latsis [1976] σ. 22, Blaug [1976] σ. 160-1).

Αυτές οι αρχές αφορούν κυρίως τον πυρήνα του μοντέλου γενικής ισορροπίας όπως διατυπώθηκε από τους Arrow-Hahn-Debreu. Ο όρος *πρόγραμμα επιστημονικής έρευνας* επειδή ακριβώς περιλαμβάνει *σειρές θεωριών* οι οποίες συνδέονται με *αξιοσημείωτη συνέχεια* (Lakatos [1970] σ. 142), επιτρέπει να εντάξουμε σ' ένα πρόγραμμα όλες τις θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν τον ίδιο *σκληρό πυρήνα*. Όσοι λοιπόν έχουν ως σημείο αφετηρίας τις αρχές του μεθοδολογικού ατομισμού μπορούν, παρ' όλες τους τις ιδιαιτερότητες, να ενταχθούν στο νεοκλασικό πρόγραμμα όπως, η μονεταριστική σχολή των Stigler-Friedman, η νέα-κλασική σχολή των Lucas-Sargent-Wallace, οι σχολές του «ανθρωπίνου κεφαλαίου» των Schultz-Becker και των «οικονομικών της προσφοράς» των Gilder-Laffer, όπως και η σχολή της «δημόσιας επιλογής» των Buchanan-Tullock. Κοινό σημείο των σχολών αυτών είναι η πίστη στην δυνατότητα επίτευξης ισορροπίας μέσω της πλήρως ανταγωνιστικής αγοράς, ως αποτέλεσμα της ορθολογικής συμπεριφοράς ατομικών μονάδων (νοικοκυριά-επιχειρήσεις) που επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τις ατομικές τους ωφέλειες (ικανοποίηση-κέρδη) κάτω από δεδομένους περιορισμούς (εισόδημα, τεχνολογία).

Ο *σκληρός πυρήνας* συμπληρώνεται από ένα σύνολο μεθοδολογικών κανόνων που προσδιορίζουν τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνουν οι οικονομολόγοι κατά την κατασκευή των θεωριών τους (η *θετική* και η *αρνητική ευρετική*). Ο Latsis [1976] προσδιόρισε μερικούς τέτοιους κανόνες: α) κατασκευάστε στατικά (αν-ιστορικά) μοντέλα β) ελαχιστοποιήστε την επίδραση εξωγενών ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων, γ) προσδιορίστε τις οικονομικές υποθέσεις με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι δυνατή η μαθηματική τους επεξεργασία κλπ.

1.2. Το κεϋνσιανό πρόγραμμα

Παρ' όλο που το κεϋνσιανό πρόγραμμα δεν θα 'πρεπε για πολλούς ν' αντιμετωπίζεται σαν κάτι το ξεχωριστό γιατί δεν αποτελεί παρά την επέκταση και βελτίωση του νεοκλασικού προγράμματος (Lange κ.ά. [1970] σ. 37, Mingat κ.ά. [1985] σ. 514), η αντίληψη των κανόνων λειτουργίας της οικονομίας διαφέρει ουσιαστικά στους επιγόνους του Keynes (Weintraub, Davidson, Clower, Minsky, Leijonhufvud, Tobin, Modigliani, Klein κ.ά.). Στον *σκληρό πυρήνα* του κεϋνσιανού προγράμματος βρίσκουμε τις παρακάτω αρχές:

α) η επιδίωξη των ατομικών συμφερόντων δεν οδηγεί σε ισορροπία τις δυνάμεις της αγοράς, πράγμα που καθιστά αναγκαία την παρέμβαση ενός διορθωτικού υπερ-ατομικού μηχανισμού (Leijonhufvud [1976] σ. 91-3).

β) τα οικονομικά φαινόμενα δεν ανάγονται σε εκδηλώσεις ατομικής συμπεριφοράς. Είναι λοιπόν αναγκαίο να τα προσεγγίσουμε με έννοιες που αναφέρονται σε ολότητες όπως εθνικό προϊόν, συνολική δαπάνη, συνολική επένδυση κλπ. (Blaug [1976] σ. 161).

γ) οι οικονομικές μονάδες προσπαθούν βέβαια να μεγιστοποιήσουν την ωφέλεια τους, αλλά υπό καθεστώσ αβεβαιότητας σε μια ατελώς ανταγωνιστική αγορά. Γι' αυτόν τον λόγο οι επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά προσπαθούν να προβλέψουν το επίπεδο της ενεργούς ζήτησης και του συνολικού εισοδήματος αντίστοιχα, προσαρμόζοντας ανάλογα οι μεν επιχειρήσεις, το ποσοστό του κεφαλαίου τους για επενδύσεις, οι δε καταναλωτές, το ποσοστό του εισοδήματος τους για κατανάλωση και αποταμίευση (βλ. Κορλίρας [1991] σ. 148-150). Χαρακτηριστικό αυτής της συμπεριφοράς, σε αντιδιαστολή με αυτήν του νεοκλασικού προγράμματος, είναι ότι οι οικονομικές μονάδες επηρεάζονται από το κοινωνικό και ψυχολογικό τους περιβάλλον³.

Στην *θετική ευρετική* του κεϋνσιανού προγράμματος περιλαμβάνονται κανόνες απαραίτητοι για την κατασκευή θεωριών και για την εύρυθμη λειτουργία του, όπως: α) είναι απαραίτητη μια δυναμική θεώρηση των οικονομικών φαινομένων όπου το στοιχείο του χρόνου παίζει καθοριστικό ρόλο, β) το χρήμα δεν είναι ουδέτερο αγαθό αλλ' αποτελεί οργανικό μέρος των συναλλαγών, γ) η αγορά εργασίας βρίσκεται σε πλήρη αλληλεξάρτηση με την αγορά των προϊόντων κλπ.

1.3. Το μαρξιστικό πρόγραμμα

Το μαρξιστικό πρόγραμμα παρ' όλες τις τυχόν διαφωνίες των οπαδών του, που πηγάζουν από την στενή του σύνδεση με την επαναστατική πράξη, παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη συνέχεια ως προς τις αρχές του *σκληρού του πυρήνα*:

α) η κοινωνία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αποτελείται από δύο ριζικά αντιτιθέμενες τάξεις, τους κεφαλαιοκράτες-ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και τους μισθωτούς-προλετάριους. Στόχος των πρώτων είναι η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συσσώρευση κεφαλαίου σε βάρος των ανταγωνιστών κεφαλαιοκρατών, αλλά κυρίως σε βάρος των μισθωτών που επιβιώνουν εκμισθώνοντας την εργασία τους.

β) πηγή της αξίας των εμπορευμάτων –άρα και του κέρδους– είναι η εργατική δύναμη, η οποία δεν αμείβεται για την αξία του προϊόντος που παράγει, αλλά μόνον για την αξία των μέσων αναπαραγωγής της. Την διαφορά (υπεραξία) την καρπούται ο κάτοχος των μέσων παραγωγής ο οποίος επιδιώκει να εντείνει τον βαθμό εκμετάλλευσης, προκειμένου να μεγιστοποιήσει το ποσοστό κέρδους.

γ) εκτός από την κυρίαρχη αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται και από μία μοναδική ιστορικά αντίφαση: δεν ενδιαφέρεται να παράγει μόνο αξίες χρήσης για να ικανοποιήσει τις ανάγκες της κοινωνίας, αλλά κυρίως ανταλλακτικές αξίες με στόχο τη διεύρυνση του κέρδους και της συσσώρευσης. Συνέπεια της λογικής της «εμπορευματικής παραγωγής» είναι η όξυνση του ανταγωνισμού και της εκμετάλλευσης που οδηγεί αναπόφευκτα στην εξάντληση της εργατικής δύναμης, άρα στην πτώση του ποσοστού κέρδους, και κατ' επέκταση στην πτώση του ίδιου του συστήματος⁴.

Η *θετική ευρετική* του μαρξιστικού προγράμματος συμπεριλαμβάνει τις θέσεις του Marx για το ρόλο του χρήματος, τις απόψεις του για τη χρήση μαθηματικών εργαλείων, την πίστη του στην αξιοπιστία των θετικών επιστημών (βλ. *Oeuvres* II σ. 87) κλπ. Βασικό στοιχείο της *αρνητικής ευρετικής* είναι η εσσενσιαλιστική αντίληψη του Marx όσον αφορά την πίστη του στην ορθή αναπαράσταση της πραγματικότητας, η οποία καθιστά άσκοπο κάθε έλεγχο των προτάσεων του *πυρήνα* (βλ. *Oeuvres* I σ. 254, κ.έ.).

1.4. Τα εναλλακτικά προγράμματα

Πρόκειται ουσιαστικά για μια «οικογένεια» θεωρητικών προ-

σεγγίσεων της οποίας τα «μέλη» θα έπρεπε να εξετάσουμε σαν ξεχωριστά προγράμματα, με δικό τους πυρήνα και μεθοδολογικούς κανόνες. Τότε όμως θα ξεφεύγαμε από τους στόχους μας, που είναι να δώσουμε μόνον την εικόνα διαίρεσης του κλάδου με σκοπό να στηρίξουμε την θέση της αναγκαιότητας του θεωρητικού πλουραλισμού. Θ' αναφέρουμε λοιπόν τις κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις που αντιπαρατίθενται στα τρία προηγούμενα προγράμματα:

α) η *νεο-ισντιτουτιοναλιστική σχολή* (Ayres, Colm, Galbraith, Keyserling, Means) αντιλαμβάνεται το οικονομικό σύστημα ως μια εξελικτική διαδικασία που συνδυάζει τις μεταβολές σε τεχνολογικό επίπεδο, με αυτές που συντελούνται σε θεσμικό επίπεδο. Οι νέο-ισντιτουτιοναλιστές αρνούνται τα βασικά στοιχεία του νεοκλασικού προγράμματος, δηλαδή τις αρχές του μεθοδολογικού ατομισμού, –τονίζοντας το ρόλο των συλλογικών οργανώσεων και των κοινωνικών θεσμών–, και τις δυνατότητες της αγοράς σαν αυτορυθμιζόμενου συστήματος, πιστεύοντας ότι για την επίλυση των κοινωνικών αντιθέσεων απαιτείται ένας επιλεκτικός κεντρικός σχεδιασμός. Αυτό το τελευταίο τους διαφοροποιεί όμως και από τους κεϋνσιανούς, που ποτέ δεν εγκατέλειψαν την εικόνα της κοινωνικής αρμονίας, αλλά και από τους μαρξιστές, γιατί οι νέο-ισντιτουτιοναλιστές πιστεύουν σε λύσεις μέσα στα πλαίσια του υπάρχοντος συστήματος⁵.

β) η *συστημική σχολή* (Georgescu-Roegen, Mesarovic, Passet), που έχει τις ρίζες της στη Βιολογία, την Κυβερνητική και τη Θερμοδυναμική, ορίζει την κοινωνία σαν ένα φυσικό σύστημα, δηλ. σαν μια ολότητα με μη-αναγώγιμες ιδιότητες, που διαθέτει μηχανισμούς αυτο-διόρθωσης, (όπως η *ομοιοστασία* και η *φυλογένεση*) που της επιτρέπουν να προσαρμόζεται στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον (Γέμτος [1984] σ. 160-2). Το οικονομικό σύστημα αποτελεί ένα υπο-σύστημα οργανικά συνδεδεμένο με το γενικότερο οικοσύστημα, με το οποίο διατηρεί σχέσεις αλληλεπίδρασης. Η μελέτη του απαιτεί μια διεπιστημονική προσέγγιση, έτσι ώστε τα προβλήματα της ανάπτυξης, της συσσώρευσης, αλλά και των κρίσεων ν' αντιμετωπίζονται σ' όλες τους τις διαστάσεις (βλ. Χατζηκωνσταντίνου [1990]).

γ) η *νεο-ρικαρντιανή σχολή* του Sraffa επανέφερε τη συλλογιστική της Πολιτικής Οικονομίας του Ricardo μετατοπίζοντας το κέντρο του ενδιαφέροντος στην παραγωγή και την διανομή του πλεονάσματος μέσω ενός συστήματος πραγματικών τιμών, ανεξάρτητα από το σύστημα της αγοράς. Πέρα από τις καθοριστικές συνέπειες που είχε για την νεοκλασική θεωρία η κριτική του

Sraffa (βλ. Σταμάτης [1989] σ. 153 κ.έ.), η θεωρητική μετατόπιση προς τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής, εκμηδένισε το ρόλο της προσφοράς και της ζήτησης, άρα και της συμπεριφοράς των παραγωγών και των καταναλωτών, ανατρέποντας κυριολεκτικά τον *σκληρό πυρήνα* του νεοκλασικού προγράμματος (βλ. Benetti [1975] σ. 97 κ.έ.).

2. Λόγοι της πολυδιάσπασης

Από την προηγούμενη παρουσίαση φάνηκε η πολυδιάσπαση της οικονομικής επιστήμης σε ανταγωνιστικά ερευνητικά προγράμματα. Παρ' όλο που στον ακαδημαϊκό τουλάχιστον χώρο, φαίνεται να κυριαρχεί η λεγόμενη «νεοκλασική σύνθεση» –ήτοι ένα κράμα νεοκλασικής μικροοικονομικής και κεύνσιανής μακροοικονομικής– ο ανταγωνισμός μεταξύ των προγραμμάτων συνεχίζει να εντείνεται. Το κάθε πρόγραμμα αναπτύσσεται παράλληλα και ανεξάρτητα, εκδίδοντας περιοδικά, διοργανώνοντας ξεχωριστά συνέδρια με κύριο στόχο να βελτιώσει την εσωτερική του συνοχή και να ασκήσει κριτική στα αντίπαλα προγράμματα⁶. Σε μια έρευνα που έγινε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 211 αμερικανών οικονομολόγων (Kearl-Pope-Whiting & Wimmer [1979]) καταδείχτηκε ότι η συμφωνία σε βασικά θέματα μακροοικονομικής θεωρίας και πολιτικής σπάνια ξεπερνάει το 50%, πράγμα που φαίνεται να επιβεβαιώνει την ειρωνική παρατήρηση του Samuelson: *αν η Βουλή ζητούσε τη γνώμη έξι οικονομολόγων, θα 'παιρνε εφτά απαντήσεις – οι δύο θα προέρχονταν χωρίς αμφιβολία απ' τον άστατο κ. Keynes*⁷.

Δεν είναι λίγοι εκείνοι που θεωρούν ότι η ύπαρξη τόσων διαφορετικών θεωρητικών παραδόσεων είναι σημάδι ανωριμότητας της επιστήμης (Worswick [1972], Aeppli [1980], Malinvaud [1988]). Κάποιοι άλλοι, όπως ο McCloskey [1983], προτείνουν να εγκαταλειφθεί κάθε προσπάθεια συμβιβασμού των διαφωνιών με αυστηρούς κανόνες ελέγχου των οικονομικών θεωριών, μεταφέροντας την συζήτηση στο πεδίο της Ρητορικής, όπου θα αναλύονται τα επιχειρήματα και οι τεχνικές πειθούς. Και οι δύο αυτές απόψεις δεν μας βρίσκουν σύμφωνους. Η πρώτη, γιατί ελπίζει ότι όταν κάποτε ωριμάσει η επιστήμη, θα κυριαρχήσει η μονολιθικότητα της μιας και οριστικής αλήθειας. Η δεύτερη, γιατί υποβιβάζει την επιστημονική γνώση σ' ένα κατάλογο επιχειρημάτων χωρίς εμπειρικό αντίκρισμα, εξομοιώνοντας ουσιαστικά την επιστήμη με την φιλολογία. Αντί αυτών των δύο άκρων, πιστεύουμε ότι θα πρέπει

ν' αποδεχτούμε εξ αρχής τον θεωρητικό πλουραλισμό της οικονομικής επιστήμης (όπως οι Blaug [1980], Caldwell [1982], Brochier [1988], Walliser-Prou [1988], Menard [1990]), εγκαταλείποντας την ουτοπία της μιας αλήθειας που θα σημάνει και το τέλος της επιστημονικής αναζήτησης.

2.1. Διαφορές στην κοσμοθεώρηση των οικονομολόγων

Αν στις φυσικές επιστήμες είναι δύσκολη μια συμφωνία για τη ντετερμινιστική ή την ιντετερμινιστική δομή του φυσικού κόσμου⁸, στις κοινωνικές επιστήμες μια ανάλογη συμφωνία για την φύση της κοινωνίας είναι αδύνατη. Η παρουσίαση των ανταγωνιστικών προγραμμάτων στην οικονομική επιστήμη έδειξε τις διαφορές που υπάρχουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο θεμελιακά διαφορετικές αντιλήψεις για τη φύση της κοινωνίας:

– είτε αναφερόμαστε σε μια κοινωνία συναίνεσης και αρμονίας συμφερόντων, αποτελούμενη από αυτόνομες και ισόνομες μονάδες,

– είτε αναφερόμαστε σε μια κοινωνία ανισότητας και κοινωνικής εκμετάλλευσης, όπου τα άτομα και οι επιδιώξεις τους συνθλίβονται μέσα στις αντιθέσεις των κοινωνικών ομάδων.

Οι δύο αυτές κοσμοθεωρήσεις βρίσκονται στη βάση κάθε προσπάθειας εξήγησης των οικονομικών φαινομένων (βλ. Mingat κ.α. [1985] σ. 355, Brochier [1988]). Η πρώτη βρίσκεται στον σκληρό πυρήνα όχι μόνον του νεοκλασικού προγράμματος αλλά και του κεϋνσιανού, με τη διαφορά ότι στους κεϋνσιανούς είναι αναγκαίες ορισμένες παρεμβάσεις συμπλήρωσης, διόρθωσης και (όπου δε γίνεται αλλιώς) υποκατάστασης της αγοράς με μηχανισμούς που εκφράζουν τη συλλογική επιθυμία και προσπάθεια των συμπτωμάτων «αταξίας» που κρίνονται ανεπιθύμητα (Κορλίρας [1991] σ. 122). Η δεύτερη αντίληψη αφορά, βασικά, το μαρξιστικό πρόγραμμα αλλά και τα εναλλακτικά προγράμματα, στο βαθμό που και αυτά αναγνωρίζουν την ύπαρξη θεμελιωδών κοινωνικών ανισοτήτων και αντιθέσεων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων.

Είναι όμως δυνατό να υπάρξει τρόπος ώστε ν' αποδειχθεί η ορθότητα της μιας ή της άλλης κοσμοθεώρησης; Αν κάτι τέτοιο μπορούσε να γίνει χάρη στον ορθό λόγο, η συζήτηση θα είχε λήξει υπέρ της μιας ή της άλλης θέσης. Τα επιχειρήματα εδώ και

δύο αιώνες, από τότε δηλαδή που συστήθηκε η οικονομία ως επιστήμη, δεν έπαψαν να συσσωρεύονται και λύση πειστική, δηλ. κοινά αποδεκτή, δεν υπήρξε. Μήπως μπορεί η εμπειρία να προσφέρει αποδείξεις ατράνταχτες για το αν η κοινωνία αποτελείται από άτομα ίσα με κοινά συμφέροντα, ή από αντιτιθέμενες κοινωνικές ομάδες; Κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε τη δυνατότητα ουδέτερης παρατήρησης μιας αδιαμόρφωτης κοινωνικής πραγματικότητας. Η κοσμοθεώρηση όμως για τη φύση της κοινωνίας, το *όραμα*, όπως έλεγε ο Schumpeter, *είναι ιδεολογικό σχεδόν εξ ορισμού (γιατί) ενσωματώνει την εικόνα της πραγματικότητας όπως τη βλέπουμε εμείς* (βλ. [1954] σ. 42). Θα λέγαμε ότι και οι δύο κοσμοθεωρήσεις είναι εξίσου αληθείς αφού και οι δύο ερμηνεύουν εν μέρει την πολυσύνθετη κοινωνική πραγματικότητα. Ούτε ο Λόγος, ούτε και η εμπειρία μπορούν ν' αποφασίσουν οριστικά υπέρ της μίας εκ των δύο κοσμοθεωρήσεων που αποκτούν έτσι, κατά την ορολογία του Popper, χαρακτήρα *μη διαψεύσιμων*, ήτοι μεταφυσικών αντιλήψεων που επηρεάζουν απ' το προ-αναλυτικό στάδιο κάθε προσπάθεια εξήγησης των κοινωνικών φαινομένων.

2.2. Διαφορές ως προς τους σκοπούς της οικονομικής επιστήμης

Από τη γένεση της η οικονομική επιστήμη υπέφερε από μια σύγχυση ως προς τους σκοπούς που πρέπει να επιδιώκει. Ξεκίνησε ως πρακτική επιστήμη με στόχο να προτείνει μεθοδικές και συστηματοποιημένες λύσεις σε θέματα διαχείρισης της κρατικής οικονομίας, και στη συνέχεια αυτονομήθηκε από την πράξη επιδιώκοντας καθαρά γνωστικούς-πληροφοριακούς σκοπούς. Ας σημειώσουμε εδώ ότι το αίτημα διαχωρισμού των πρακτικών από τα θεωρητικά ζητήματα χρονολογείται απ' το 1826 με τον Senior, και υποστηρίχθηκε έκτοτε από οικονομολόγους όπως οι J.S. Mill, Cairnes, Bagehot, Sidgwick, Neville Keynes κ.ά.⁹ Παρ' όλα αυτά όμως, ουδέποτε εξέλειψαν προσεγγίσεις που επιμένουν να ταυτίζουν την Πολιτική Οικονομία με την οικονομική πολιτική.

Η μαρξιστική οικονομική δεν ήταν ποτέ η μόνη που ταύτιζε την θεωρία με την πράξη, ήταν πάντοτε όμως η πιο δυναμική γιατί εξάρτούσε την πρώτη από την δεύτερη¹⁰. Όλα τα προγράμματα επιστημονικής έρευνας έγιναν αφετηρία προσεγγίσεων που προάγουν το δέον σε βάρος του όντος, θέτουν δηλαδή σκόπιμα τις επιστημονικές τους αναλύσεις στην υπηρεσία πρακτικών αξιολογήσεων. Αυτή η «συνήθεια» παρατηρείται και σε κεϋνσιανούς οικονομολόγους όταν υποβιβάζουν το κεϋνσιανό πρόγραμ-

μα, σε πηγή εξεύρεσης επιχειρημάτων για την δικαιολόγηση της κρατικής παρέμβασης (π.χ. Κορλίρας [1991]).

Το πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα απ' το νεοκλασικό χώρο είναι η σύγχρονη παρετιανή οικονομική της ευημερίας. Θυμίζουμε τα τρία αξιώματα της κατά Pareto άριστης λύσης: 1) μόνον τα ίδια τα άτομα γνωρίζουν τι είναι καλύτερο γι' αυτά, 2) η κοινωνική ευημερία περιλαμβάνει το σύνολο των ατομικών ευημεριών των μελών της κοινωνίας αυτής, και μόνον απ' αυτές, 3) μόνον όσες ανακατανομές πόρων γίνονται ομόφωνα, προάγουν την κοινωνική ευημερία (βλ. Blaug [1980] σ. 122). Σύμφωνα με δύο από τους κυριότερους εκπροσώπους της σχολής αυτής, τους Archibald και Hennisman, τα τρία αυτά αξιώματα αναφέρονται σε αντικειμενικές διαδικασίες κατανομής των κοινωνικών πόρων, οι οποίες καθόλου δεν εξαρτώνται από αξιολογικές τοποθετήσεις¹¹. Με τον τρόπο αυτό, η οικονομική της ευημερίας επιχειρεί όχι μόνον να καλύψει υπό τον μανδύα της ουδετερότητας προτάσεις με προφανές δεοντολογικό περιεχόμενο –ποιος και πώς θα ορίσει π.χ. συλλογικές αξίες όπως η οικογένεια και η πατρίδα που επηρεάζουν την ατομική ευημερία;– αλλά και να δώσει στην οικονομική πολιτική τον θετικό χαρακτήρα της επιστήμης που δεν μπορεί να έχει, αφού δεν μπορεί να υπάρξει επιστημονική θεμελίωση μιας ιδεολογίας (βλ. Γέμτος [1984] σ. 43, 248, Mingat κ.ά. [1985] σ. 527, Walliser-Prou [1988] σ. 127). Ισχύει μ' άλλα λόγια εδώ η θέση του Hume που λέει ότι *δεν μπορούμε να συμπεράνουμε το τι πρέπει να γίνει από αυτό που υπάρχει* (θέση γνωστή ως «λαιμητόμος του Hume», βλ. Blaug [1980] σ. 109). Ανάμεσα στην οικονομική εξήγηση και στην πολιτική πράξη, ανάμεσα στο επιστημονικό «είναι» και στο πολιτικό «δέον», παρεμβάλλεται η θέληση της δημοκρατικής πλειοψηφίας που επιβάλλει (ευτυχώς!) τους στόχους και τους δρόμους προς την κοινωνική ευημερία.

Η σύγχυση ως προς τους σκοπούς της επιστήμης είναι εν κατακλείδι σύγχυση ως προς τα κριτήρια αξιολόγησης των οικονομικών θεωριών. Γιατί αν σκοπός της οικονομικής επιστήμης είναι η εξεύρεση λύσεων στα επείγοντα οικονομικά προβλήματα, και όχι η επιστημονική εξήγηση της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, τότε κριτήριο αξιολόγησης των θεωριών δεν θα 'πρεπε να 'ναι η αλήθεια, αλλά η δικαιοσύνη, η ελευθερία ή όποια άλλη αρχή είναι επιθυμητή από το κοινωνικό σύνολο μιας εποχής (βλ. Καραντώνης [1980] σ. 58, Γέμτος [1984] σ. 235)¹². Όσο υπάρχουν οικονομολόγοι (και μάλλον θα συνεχίσουν να υπάρχουν) που επιμένουν να συγχέουν τους σκοπούς της επιστήμης τους με αυτούς της πολιτικής δράσης, τόσο θα καθυστερεί η πρόοδος

στο εσωτερικό των επιστημονικών τους προγραμμάτων, άρα και η δυνατότητα παραγωγής θεωριών με μεγαλύτερο εμπειρικό περιεχόμενο, και μεγαλύτερη επεξηγηματική ισχύ.

2.3. Αναζητώντας κριτήρια εμπειρικού λόγου

Είδαμε ήδη δύο βασικές αιτίες διαίωνισης των διαφωνιών μεταξύ των ανταγωνιστικών προγραμμάτων στην Οικονομική. Η πρώτη αφορούσε τις διαφορές στην κοσμοθεώρηση σχετικά με τη φύση της κοινωνίας και τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Η δεύτερη, αφορούσε τις διαφορές ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι οικονομολόγοι τους σκοπούς της επιστήμης τους. Φαίνεται λοιπόν ότι και οι δύο αιτίες έχουν καθαρά ιδεολογικές αφετηρίες, με την έννοια ότι και η επιλογή κοσμοθεώρησης, αλλά και η επιλογή μεταξύ αλήθειας και δικαιοσύνης, είναι περισσότερο θέμα πίστης και λιγότερο θέμα ορθολογικής απόφασης ή εμπειρικής απόδειξης.

Η λύση στο διαφαινόμενο αδιέξοδο μπορεί να δοθεί από τη μεθοδολογία, ήτοι από τη θέσπιση κριτηρίων εμπειρικού ελέγχου που θα μας επιτρέψουν να κρίνουμε την αλήθεια των οικονομικών θεωριών. Ο Blaug είπε ότι *η Μέκκα της οικονομικής είναι η ίδια η μέθοδος της επιστήμης* ([1980] σ. 132). Εννοούσε ότι αφού η διαπλοκή αξιών και γεγονότων είναι ούτως ή άλλως μόνιμο φαινόμενο στις κοινωνικές επιστήμες, η μόνη λύση είναι, εφόσον δεχόμαστε την αλήθεια ως αντικειμενικό σκοπό της επιστήμης, να βρούμε κριτήρια ελέγχου που διασφαλίζουν ότι κινούμαστε στον σωστό δρόμο. Μένει λοιπόν να δούμε γιατί τα κριτήρια αξιολόγησης των θεωριών, που προσφέρει το οπλοστάσιο της φιλοσοφίας της επιστήμης, δεν μπόρεσαν μέχρι σήμερα να δώσουν τη λύση στην πολυδιάσπαση της Οικονομικής. Θα επιμεινουμε μόνον στη μεταποπερριανή μεθοδολογία για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί η ιστορία των κριτηρίων αξιολόγησης του λογικού θετικισμού (επαληθευσιμότητα) και του λογικού εμπειρισμού (επικυρωσιμότητα) είναι πλέον ένα κλειστό κεφάλαιο της φιλοσοφίας της επιστήμης, αφού κατέληξε σε αδιέξοδο¹³, και παράλληλα επιλήγη από την καταλυτική κριτική του Popper [1935], [1963], [1972]. Δεύτερον, γιατί οι αντιλήψεις του Popper και του Lakatos είναι πολλαπλά ενδιαφέρουσες για την οικονομική μεθοδολογία.

2.3.1. Το κριτήριο Popper και οι οικονομολόγοι

Θυμίζουμε ότι το κριτήριο της *διαψευσιμότητας* του Popper

θεσπίστηκε για να λύσει βασικά το πρόβλημα διαχωρισμού επιστήμης και μη επιστήμης που τυραννούσε τους λογικούς θετικιστές του Κύκλου της Βιέννης, και δευτερευόντως το πρόβλημα της επαγωγής, που παρέμενε άλυτο από τότε που ο Hume έδειξε πόσο σαθρά ήταν τα θεμέλια της επαγωγικής γνώσης. Με δύο λόγια, ο Popper όρισε ότι επιστημονικές είναι μόνον οι θεωρίες που είναι δυνατόν να διαψευστούν εμπειρικά (βλ. [1935] §6, [1963] σ. 253-292). Παράλληλα προσέφερε μία, λογικά τουλάχιστον, άψογη λύση σε όσους προσπαθούσαν μάταια με επαγωγικές διαδικασίες, στηριζόμενοι δηλαδή αποκλειστικά σε δεδομένα της εμπειρίας, να θεμελιώσουν καθολικές επιστημονικές θεωρίες¹⁴. Αφού είναι αδύνατον να στηρίξουμε την ορθότητα μιας θεωρίας επαγωγικά –αφού δεν μπορούμε να εξαντλήσουμε το σύνολο των πιθανών ενδείξεων που επιβεβαιώνουν τη θεωρία– ο Popper πρότεινε τον έλεγχο των θεωριών κατά τρόπο αρνητικό, αξιοποιώντας τις αρνητικές ενδείξεις εναντίον της υπό έλεγχο θεωρίας: αν τα συμπεράσματα μιας θεωρίας διαψεύδονται κατά τον εμπειρικό έλεγχο, συνάγεται ότι η θεωρία είναι ψευδής (βλ. Popper [1935], [1972] σ. 1-31, Δημητράκος [1985], Μεταξόπουλος [1988] σ. 122 κ.έ.). Όσες θεωρίες αντέξουν στον έλεγχο, θεωρούνται μόνον προσωρινά αληθείς και όσους περισσότερους ελέγχους αντέξει μια θεωρία, τόσο ενισχύεται (αυξάνεται ο *βαθμός επίρρωσής* της).

Ο Popper προσφέρει λοιπόν ένα διττό κριτήριο επιστημονικότητας και εμπειρικού ελέγχου –προτιμώνται οι διαψεύσιμες θεωρίες– που επιτρέπει όμως ταυτόχρονα και την δυνατότητα αξιολόγησης των διαφόρων θεωριών – μεταξύ δύο θεωριών προτιμητέα είναι εκείνη με τον μεγαλύτερο *βαθμό διαψευσιμότητας*. Αργότερα, υπό την πίεση της κριτικής, θα συμπληρώσει τα κριτήρια αξιολόγησης με το κριτήριο της *ανεξάρτητης ελεγχιμότητας* –μια θεωρία για να συνιστά πρόοδο ως προς τις προηγούμενες οφείλει να οδηγεί σε καινούργιες προβλέψεις–, και το κριτήριο του υψηλού *βαθμού επίρρωσης* – για να γίνει αποδεκτή μια καινούργια θεωρία πρέπει να 'χει περάσει πρώτα μερικά σοβαρά τεστ (βλ. Popper [1963] σ. 215-252, Κάλφας [1983] σ. 66-71).

Οι ιδέες του Popper βρήκαν αμέσως ένθερμους υποστηρικτές μεταξύ των οικονομολόγων (πριν ακόμη διαδοθούν μεταξύ των φιλοσόφων), με πρώτο τον Hutchison [1938], και στη συνέχεια τους Blaug, Klant, Boland και, με κάποιες επιφυλάξεις, τον Brochier κ.α.¹⁵. Η φαινομενική απλότητα του κριτηρίου διαψευσιμότητας και η ελκυστικότητα της εικόνας της επιστημονικής προόδου που διαγράφει η διαδικασία *υποθέσεων και διαψεύσεων*,

έδωσαν νέα ώθηση στην οικονομική μεθοδολογία, που είχε βαλτώσει ανάμεσα στον στείρο απριωρισμό των Robbins, von Mises και Knight (βλ. Blaug [1980] σ. 74-9, Γέμτος [1984] σ. 274-6), και στον ιρρεαλιστικό ινστρουμενταλισμό του Friedman (βλ. Boland [1982] σ. 143 κ.έ., [1989] 87-93). Τ' αποτελέσματα όμως της ποππεριανής μεθοδολογίας στον έλεγχο και την πρόοδο των οικονομικών θεωριών ήταν τελικά φτωχά. Κι αυτό για δύο κυρίως λόγους: αφ' ενός γιατί η ίδια η μεθοδολογία του Popper παρουσίαζε αδύνατα σημεία, και αφ' ετέρου γιατί οι οικονομολόγοι ούτε μπόρεσαν, λόγω της φύσεως του αντικειμένου τους και λόγω έλλειψης κατάλληλων μέσων ελέγχου, αλλά ούτε και θέλησαν να εφαρμόσουν τον Popper στην πράξη.

2.3.2. Αδυναμίες της ποππεριανής μεθοδολογίας

Συνοψίζοντας τα αδύνατα σημεία της μεθοδολογίας του Popper, που έγιναν στόχος δριμύτατης κριτικής, θα λέγαμε ότι:

α) η κατά γράμμα τήρηση της θέσης του *απλοϊκού επιλαθευτισμού*, όπως ονόμασε ο Lakatos τη μεθοδολογία του Popper, θα είχε καταστροφικά αποτελέσματα για την επιστήμη αφού θα αρκούσε μία διάψευση για να καταρρίψει μια θεωρία (Lakatos [1970] s. 215, Hausman [1988]). Απαιτούνται λοιπόν περισσότερες ή «καλύτερες» διαψεύσεις όπως έδειξε ο Lakatos με τον *εκλεπτυσμένο επιλαθευτισμό*.

β) η διάψευση μιας θεωρίας γίνεται από εμπειρικές μαρτυρίες που έχουν μορφή ενικών προτάσεων βάσης (γι' αυτό ονομάζονται *δυνητικοί επιλαθευτές*). Οι προτάσεις βάσης, όπως και κάθε πρόταση κατά τον Popper, είναι *θεωρητικά φορτισμένες*, δηλαδή νοθευμένες με στοιχεία μη εμπειρικά, άρα σαφώς κατωτέρου επιπέδου από τις γενικές θεωρίες τις οποίες πρόκειται να διαψεύσουν. Γιατί λοιπόν να τις εμπιστευθούμε για να ελέγξουμε με αυτές καθιερωμένες επιστημονικές θεωρίες; Ο Popper στηρίζει το κριτήριο του σε προτάσεις που ζητά να γίνουν εντέλει συμβατικά αποδεκτές από την επιστημονική κοινότητα, επαναφέροντας έτσι πλαγίως τον συμβατισμό τον οποίο ακριβώς ήθελε να πολεμήσει¹⁶ (βλ. Lakatos [1970] σ. 106, Γέμτος [1984] σ. 85, Μεταξόπουλος [1988] σ. 139).

γ) Ο Popper αδυνατεί να εξηγήσει γιατί η μεθοδολογία του είναι προτιμότερη από άλλες, αφού δεν προσφέρει καμιά δυνατότητα ελέγχου της ίδιας του της μεθοδολογίας. Έτσι, στο ερώτημα του Lakatos «υπό ποιους όρους θα εγκαταλείπατε το διαχωριστικό σας κριτήριο (της διαψευσιμότητας)», ο Popper δεν μπορεί ν' απαντήσει «αν διαψευσθεί από την πρακτική της επιστημο-

νική έρευνας». Για να στηρίξει την υπεροχή του κριτηρίου του καταλήγει εκ νέου σ' ένα συμβατιστικό επιχείρημα: «γιατί εξηγεί πολλά περιστατικά της ιστορίας της φυσικής». Τότε όμως θα χρειαζόταν μια συστηματική μελέτη της ιστορίας και της κοινωνιολογίας της επιστήμης, πράγμα όμως που ο Popper απεύχεται, (βλ. Lakatos [1971] σελ. 262, Μεταξόπουλος [1988] σ. 145 & 278).

δ) τέλος, η μεθοδολογία του Popper υποφέρει από μια αντίφαση. Μέσω της αναφοράς στον *βαθμό επίρρωσης*, που είδαμε πιο πάνω, προκρίνει μια θεωρία γιατί είναι πιο κοντά στην αλήθεια από μια άλλη, χωρίς να δίνει τη δυνατότητα ν' αποφανθούμε με σιγουριά αν όντως μια θεωρία πλησιάζει ή όχι την αλήθεια (βλ. Popper [1972] σ. 363 κ.έ.). Χωρίς ένα σαφή ορισμό της *αληθοφάνειας* (*verisimilitude*) δεν είναι δυνατόν να ξέρουμε πότε τελικά μια θεωρία είναι αληθοφανέστερη (Μεταξόπουλος [1988] σ. 154).

2.3.3. Δυσκολίες εφαρμογής της μεθοδολογίας του Popper στην Οικονομική

Πέραν των αδυναμιών της, η μεθοδολογία του Popper βοήθησε ελάχιστα στην αξιολόγηση των οικονομικών θεωριών. Μήπως γιατί η οικονομική δεν είναι επιστήμη που ικανοποιεί το κριτήριο επιστημονικότητας του Popper; (βλ. Hausman [1988], DeMarchi [1988] Εισαγωγή). Ο Popper πίστευε το αντίθετο: *η επιτυχία των μαθηματικοποιημένων οικονομικών δείχνει ότι τουλάχιστον μία κοινωνική επιστήμη ξεπέρασε τη φάση της νευτώνειας επανάστασης* (Hutchison [1976] σ. 186). Η εφαρμογή του κριτηρίου της διαψευσιμότητας δεν κατέστη, λοιπόν, δυνατή εξαιτίας της φύσης του αντικειμένου της οικονομικής:

α) Σε αντίθεση με τις φυσικές επιστήμες όπου οι προβλέψεις στηρίζονται στην ύπαρξη σταθερής συμπεριφοράς φαινομένων, που επαναλαμβάνονται με κάποια προσδιορίσιμη κανονικότητα, τα οικονομικά φαινόμενα μεταβάλλονται ιστορικά μαζί με το κοινωνικό πλαίσιο της συμπεριφοράς των φορέων της οικονομικής δραστηριότητας (Machlup [1955] Brochier [1987]). Πέρα από τις συνέπειες που έχει αυτό για τις δυνατότητες εξήγησης και κατασκευής γενικών νόμων στον οικονομικό χώρο (βλ. Γέμτος [1984] σ. 206 κ.έ.), υπονομεύεται η δυνατότητα διάψευσης εμπειρικών προβλέψεων, αφού οι συνθήκες εφαρμογής των οικονομικών νόμων είναι πολλές, ευμετάβλητες και μη μετρήσιμες (Hutchison [1976] σ. 188, Caldwell [1982] σ. 238).

β) Η δυσκολία ακριβούς προσδιορισμού των αρχικών συνθηκών εφαρμογής του explanans, που θα επιτρέψουν την συναγωγή ενός διαψεύσιμου explanandum¹⁷, πολλαπλασιάζεται από το φαι-

νόμενο της *αυτοεκπληρούμενης προφητείας*. Η δυνατότητα διάψευσης ελαττώνεται σημαντικά από τη στιγμή που τα υποκείμενα των οποίων τη συμπεριφορά μελετούμε, έχουν την δυνατότητα επηρεασμού του περιβάλλοντος στο οποίο μετέχουν (Brochier [1987]). Ο ίδιος ο Popper, εξάλλου, ήταν γνώστης του προβλήματος (το οποίο ονόμαζε *οιδιπόδειο αποτέλεσμα*) γι' αυτό και προειδοποιούσε: *η γόνιμη εφευρετικότητα του ανθρώπου, η ευφυΐα του, είναι οι ουσιαστικές αιτίες που καθιστούν μάταιη κάθε προσπάθεια πρόβλεψης για το ποιό θα είναι μέλλον του* (Popper [1986]).

γ) Ακόμη κι αν ήταν δυνατόν να ξεπεραστούν οι δυσκολίες ακριβούς προσδιορισμού των αρχικών συνθηκών που μόλις αναφέραμε, οι οικονομολόγοι δεν διαθέτουν τα μέσα που θα τους επέτρεπαν, να ελέγξουν τις θεωρίες τους. Η σύγχρονη οικονομετρική πρακτική υποφέρει συνήθως απ' το πρόβλημα της συλλογής «ανεπεξέργαστων» στατιστικών δεδομένων, όταν προσπαθεί να συγκεντρώσει πληροφορίες που δεν θα περιέχουν εξω-εμπειρικά στοιχεία (Blaug [1980] σ. 220, Malinvaud [1988]). Η κυριότερη δυσκολία όμως αφορά στη δυνατότητα εμπειρικού ελέγχου μιας ανεξάρτητης υπόθεσης. Ο έλεγχος μιας υπόθεσης H_1 , έναντι της μηδενικής υποθέσεως H_0 , ή μιας τρίτης υποθέσεως H_2 , προϋποθέτει αφ' ενός ότι οι υποθέσεις είναι μεταξύ τους ανεξάρτητες (η παρουσία ή η απουσία της μιας, δεν επηρεάζει τη συμπεριφορά της άλλης), και αφετέρου ότι οι υποθέσεις μπορούν να απομονωθούν απ' το οικονομικό σύστημα που αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς τους. Επανέρχεται λοιπόν μια γνωστή κριτική κατά της δυνατότητας εμπειρικού ελέγχου των επιστημονικών θεωριών, που είναι γνωστή ως θέση Duhem-Quine: μια υπόθεση, ή μια θεωρία, δεν μπορεί ποτέ να απορριφθεί γιατί ο έλεγχός της εξαρτάται από άλλες βοηθητικές υποθέσεις που δεν επιτρέπουν να προσδιορίσουμε, ποια από τις υποθέσεις φταίει για τη διάψευση (βλ. Cross [1982], Walliser [1987]¹⁸). Μπορούν όμως οι οικονομολόγοι εύκολα να διασώζουν έτσι τη διαψευσθείσα υπόθεση με τη δικαιολογία ότι δεν ευθύνεται αυτή για την διάψευση (Mingat κ.ά. [1985] σ. 205, Walliser-Prou [1988] σ. 96).

2.3.4. Τακτικές απομόνωσης των οικονομικών θεωριών από την πραγματικότητα

Οι δυσκολίες εφαρμογής του κριτηρίου Popper στην οικονομική, παρ' όλο που είναι σημαντικότερες, δεν αρκούν για να εξη-

γήσουν γιατί οι οικονομολόγοι δεν έδειξαν κανένα ζήλο στο να παράγουν διαψεύσιμες υποθέσεις, όπως ακούραστα επισημαίνει (εδώ και πενήντα χρόνια!) ο Hutchison: *στις κοινωνικές επιστήμες η αναλογία υποθέσεων προς διαψεύσεις –η πληθώρα υποθέσεων και η σπανιότητα διαψεύσεων– είναι εξαιρετικά μεγάλη* (βλ. [1976] σ. 199). Στο ίδιο πνεύμα, ο Blaug κατηγορεί τους οικονομολόγους για μια γενική κακή θέληση στο να συγκρίνουν τις θεωρίες τους με την πραγματικότητα ([1980] σ. 218, & [1976] σ. 176).

Εφ' όσον η οικονομική είναι μια εμπειρική επιστήμη, τότε θα πρέπει οι υποθέσεις της και οι θεωρίες της να 'ναι κατά κάποιο τρόπο ελέγξιμες, και εν προκειμένω διαψεύσιμες. Η συνήθης πρακτική των οικονομολόγων δείχνει όμως ότι είτε ακολουθούν τακτικές προκειμένου να γλυτώσουν την διάψευση, είτε διατυπώνουν υποθέσεις που δεν επιδέχονται οποιονδήποτε εμπειρικό έλεγχο, είτε τέλος, προσπαθούν με λανθασμένο τρόπο να ελέγξουν το περιεχόμενο των θεωριών τους.

Η πρώτη τακτική συνίσταται κυρίως στην λανθασμένη χρήση της συνθήκης *ceteris paribus*. Στην Φυσική η συνθήκη αυτή χρησιμοποιείται για ν' απομονώσει γνωστές και μετρήσιμες εξωτερικές επιδράσεις που μπορεί να επηρεάσουν το υπό μελέτη φαινόμενο (όπως π.χ. η αντίσταση του αέρα κατά την πτώση των σωμάτων). Στην Οικονομική αντίθετα, η συνθήκη *ceteris paribus* χρησιμοποιείται χωρίς να προσδιορίζονται επακριβώς οι επιδράσεις που θέλουμε ν' απομονώσουμε (βλ. Hollis-Nell [1975] σ. 37, Καραντώνης [1980] σ. 125). Όταν την χρησιμοποιούμε π.χ. για ν' απομονώσουμε τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ζήτησης, όπως οι τιμές των υποκατάστατων και των συμπληρωματικών αγαθών, οι προτιμήσεις των καταναλωτών, το εισόδημα τους κλπ., και προσθέτουμε παράγοντες όπως ο χρόνος και η αβεβαιότητα των συνθηκών αγοράς, στην ουσία μηδενίζουμε το πληροφοριακό περιεχόμενο του νόμου της ζήτησης. Κάθε εμπειρικός έλεγχος των συνεπειών του νόμου αυτού είναι πλέον αδύνατος, αφού κάθε διάψευση μπορεί ν' αποφευχθεί με τον ισχυρισμό ότι ευθύνεται κάποιος απ' τους απροσδιόριστους παράγοντες της συνθήκης *ceteris paribus*¹⁹. Σωστά λοιπόν ο Hutchison παρατηρούσε ότι η πρόθεση αυτής της συνθήκης είναι προφανώς να λιγοστέψει την διαψευσιμότητα μιας πολύ συχνά διαψευσθείσας γενίκευσης ([1938] σ. 41).

Η δεύτερη τακτική συνίσταται στη χρήση υποθέσεων που δεν είναι δυνατόν να ελεγχθούν εμπειρικά. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η υπόθεση της ορθολογικής συμπεριφοράς που αποτελεί τη βάση του νεοκλασικού προγράμματος: οι οικονομι-

κές μονάδες δρουν ορθολογικά προσπαθώντας με τα περιορισμένα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους να μεγιστοποιήσουν τις ωφέλειές τους (οι καταναλωτές την χρησιμότητα, οι παραγωγοί τα κέρδη). Δεν πρόκειται για αναλυτική πρόταση ή για ταυτολογία, εφ' όσον δεν είναι αληθής μόνον χάρη των όρων της (ένα και ένα ίσον δύο), ούτε είναι αληθής σε κάθε περίπτωση (ή είμαι εδώ, ή είμαι αλλού). Δεν πρόκειται όμως ούτε για συνθετική πρόταση η οποία περιγράφει πραγματικά γεγονότα, γιατί τότε θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί εφ' όσον υπάρχουν καταναλωτές ή παραγωγοί που οι πράξεις τους δείχνουν ότι δεν επιδιώκουν πάντοτε να μεγιστοποιήσουν τις ωφέλειές τους. Στην ουσία η υπόθεση ορθολογικής συμπεριφοράς περιγράφει τι θα συνέβαινε αν οι οικονομικές μονάδες συμπεριφέρονταν κατ' αυτόν τον τρόπο (Hollis-Nell [1975] σ. 53 κ.έ.). Είναι λοιπόν αδύνατο να διαψευστεί γιατί περιγράφει μια ιδεατή συμπεριφορά, γι' αυτό και ορθά χαρακτηρίστηκε σαν μεταφυσική πρόταση (Boland [1981])²⁰. Η πειστικότερη λύση είναι να θεωρήσουμε, όπως ο Machlup, ότι η υπόθεση ορθολογικότητας αποτελεί ένα αδιάψευστο *υποθετικό τύπο δράσης*, που μπορεί μόνον ν' αντικατασταθεί από *έναν άλλο* που θα επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση (*understandability*) της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Machlup [1955], Caldwell [1982] σ. 166-7).

Η τρίτη τέλος τακτική οφείλεται στην εσφαλμένη αντίληψη που έχουν πολλοί οικονομολόγοι για τον τρόπο ελέγχου των θεωριών τους. Η συνήθης πρακτική ελέγχου μιας θεωρίας περιλαμβάνει την κατασκευή ενός οικονομικού μοντέλου που αποτελεί εφαρμογή της υπό έλεγχο θεωρίας. Είναι όμως ο έλεγχος του μοντέλου αρκετός για να ελεγχθεί το περιεχόμενο της θεωρίας; Ο Boland [1989] (σελ. 137-139) έδειξε πειστικά πως δεν μπορούμε να συνάγουμε από την διάψευση των συμπερασμάτων του μοντέλου, ότι διαψεύδεται ταυτόχρονα και η θεωρία. Για να πούμε κάτι τέτοιο θα έπρεπε αφ' ενός, να ήταν δυνατόν να ελέγξουμε όλες τις δυνατές εφαρμογές της εν λόγω θεωρίας, εφ' όσον το γεγονός και μόνον ότι ένα από τα συμπεράσματα της θεωρίας είναι ψευδές μπορεί να σημαίνει ότι κάποια από τις υποθέσεις είναι ψευδής, χωρίς να μπορούμε να εντοπίσουμε ποιά (αν βεβαίως δεν έχουμε υποπέσει σε κάποιο λογικό σφάλμα). Αφ' ετέρου, θα έπρεπε να μπορούσαμε να γνωρίζουμε αν για τη διάψευση ευθύνεται η ίδια η θεωρία, και όχι κάποια από τις απαραίτητες βοηθητικές υποθέσεις κατά την κατασκευή του μοντέλου, όπως π.χ. αυτές που αφορούν τη μορφή των συναρτήσεων του μοντέλου.

2.3.5. Η λύση Lakatos

Η ποππεριανή μεθοδολογία δεν έδωσε τη δυνατότητα εμπειρικής αξιολόγησης των διαφόρων οικονομικών θεωριών, και κατ' επέκταση ούτε και των αντίπαλων προγραμμάτων. Ακόμη και αυτοί που την υποστήριξαν και προσπάθησαν να την εφαρμόσουν για να αξιολογήσουν το εμπειρικό περιεχόμενο του νεοκλασικού προγράμματος, όπως οι Hutchison [1938], [1976], Blaug [1980], Καραντώνης [1980], Boland [1982], στο τέλος αντιμετώπισαν το δίλημμα: ή πρέπει να εγκαταλειφθεί το νεοκλασικό πρόγραμμα αφού διαψεύδονται τα συμπεράσματα μερικών θεμελιωδών του θεωριών (όπως η θεωρία της συμπεριφοράς του καταναλωτή, η θεωρία της επιχείρησης, η θεωρία της οριακής παραγωγικότητας κ.ά.), ή όντως η μεθοδολογία του Popper δεν είναι εφαρμόσιμη στην οικονομική επιστήμη²¹. Η επιβίωση του νεοκλασικού προγράμματος δίνει από μόνη της την απάντηση.

Η μεθοδολογία του Lakatos έλυσε πολλά από τα προβλήματα του Popper. Ο *εκλεπτυσμένος επιλαθευτισμός* απαιτεί, για να εγκαταλειφθεί μια θεωρία, περισσότερες και καλύτερες διαψεύσεις, και επιπλέον την ύπαρξη μιας καλύτερης θεωρίας. Ο Lakatos συμπληρώνει το κριτήριο Popper με δύο ακόμη κριτήρια αποδεξιμότητας που θα επιτρέψουν την αξιολόγηση της νέας θεωρίας: απαιτεί *πλεονάσμα εμπειρικού περιεχομένου*, δηλαδή δυνατότητα πρόβλεψης νέων φαινομένων, και ακόμη έλεγχο και επίρρωση του μεγαλύτερου μέρους του πλεονάσματος αυτού, προτού η νέα θεωρία αντικαταστήσει την παλιά (βλ. Lakatos [1970] σ. 118 κ.έ.).

Εκτός όμως από την επίλυση αυτών των προβλημάτων, η μεθοδολογία του Lakatos, επειδή αναφέρεται σε *σειρές θεωριών*, και όχι σε απομονωμένες υποθέσεις ή θεωρίες, απάντησε ικανοποιητικά και στα άλλα δύο προβλήματα της ποππεριανής μεθοδολογίας, που εξετάσαμε πιο πάνω: α) στο πρόβλημα της αξιολόγησης της ίδιας της μεθοδολογίας, μέσω της ιστορίας της επιστήμης και, συμπληρωματικά, της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας της επιστημονικής ανακάλυψης, και, β) στο πρόβλημα της επιστημονικής προόδου, παρέχοντας στον ιστορικό της επιστήμης κατάλληλα κριτήρια προκειμένου ν' αξιολογήσει ορθολογικά την ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης (Lakatos [1971]).

Είναι ακόμη νωρίς για ν' αποτιμηθεί η προσφορά της μεθοδολογίας του Lakatos στην οικονομική επιστήμη. Από την μέχρι τώρα περιορισμένη εφαρμογή της (βλ. Blaug [1976] Latsis [1976], Cross [1982]) μπορούμε μόνον να συμπεράνουμε ότι είναι περισ-

σότερο χρήσιμη στον ιστορικό παρά στον μεθοδολόγο της οικονομικής επιστήμης. Αυτό γιατί τα κριτήρια αποδεξιμότητας αλλά και τα κριτήρια αξιολόγησης των ανταγωνιστικών προγραμμάτων που προτείνει, συναντούν τις ίδιες περίπου δυσκολίες, και τις ίδιες αντιστάσεις από μεριάς των οικονομολόγων με το κριτήριο Popper. Τα κριτήρια της *αύξησης του επιβεβαιωμένου εμπειρικού περιεχομένου και της περισσότερης ευρετικής δύναμης* για την αποτίμηση των ανταγωνιστικών προγραμμάτων είναι κατά τη γνώμη μας, εξίσου ανεδαφικά για την οικονομική επιστήμη (βλ. Leijonhufvud [1976] σ. 78-79, DeMarchi [1988]).

Αντιθέτως, ο ιστορικός των οικονομικών θεωριών μπορεί να βρει πολλά χρήσιμα εννοιολογικά εργαλεία στη μεθοδολογία του Lakatos. Η έννοια του προγράμματος, παρ' όλες τις αντιρρήσεις (Hutchison [1976]) μπορεί να προσδιορίσει με επιτυχία, όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος, τις διάφορες ομάδες σχολών. Η έννοια του *σκληρού πυρήνα* είναι επίσης πολύ αποδοτική για να εξηγήσει την επιμονή πολλών μεταφυσικών προτάσεων στο corpus των οικονομικών θεωριών, όπως η υπόθεση της ορθολογικότητας που εξετάσαμε. Τέλος, το ιστοριογραφικό ερευνητικό πρόγραμμα που προτείνει, επικεντρώνοντας στην εσωτερική ιστορία της επιστήμης, με επιλεκτικές και πάντοτε επικουρικές αναδρομές προς τον κοινωνικό περίγυρο, μπορεί, όπως λέει ο Blaug *επαρκώς να εξηγήσει όλες τις παρελθούσες επιτυχίες και αποτυχίες των οικονομικών ερευνητικών προγραμμάτων* (Blaug [1976] σ. 177).

3. Συμπεράσματα

Σκοπός αυτού του άρθρου ήταν να διερευνήσει τους λόγους για τους οποίους δεν είναι δυνατή η ενοποίηση της οικονομικής επιστήμης. Είδαμε ότι οι λόγοι αυτοί αφορούν τόσο τις ιδεολογικές αφετηρίες της οικονομικής ανάλυσης, όσο και την αδυναμία των κριτηρίων εμπειρικού ελέγχου να επιλύσουν κατά τρόπο αποτελεσματικό τις διαφορές μεταξύ των ανταγωνιστικών προγραμμάτων επιστημονικής έρευνας στην οικονομική. Ορθά λοιπόν συμπέρανε ο Blaug [1980] σ. 226) *ότι μπαίνουμε σε μια εποχή όπου τα ανταγωνιστικά προγράμματα οικονομικής έρευνας μάλλον θα πολλαπλασιαστούν παρά θα μειωθούν.*

Είναι λάθος να θεωρούμε την ποικιλία θεωριών «βρεφικό» ελάττωμα (όπως π.χ. Hutchison [1976] σ. 199). Σήμερα που και στις φυσικές επιστήμες εγκαταλείφθηκε η μια και μόνη θεμελιώδης

αρχή που διέπει τα φυσικά φαινόμενα, είναι αναγκαίο να πολλαπλασιάσουμε τις οπτικές γωνίες, προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα την πολύπλευρη οικονομική πραγματικότητα (Ménard [1990] σ. 122).

Παρ' όλες της τις αδυναμίες, η οικονομική είναι μια εμπειρική επιστήμη που φιλοδοξεί να εξηγήσει τις πραγματικές αιτίες των φαινομένων του οικονομικού κόσμου. Ακόμη κι αν βρithει από μεταφυσικές και αδιάψευστες προτάσεις, η οικονομική παράγει θεωρίες με μεγάλο εμπειρικό περιεχόμενο. Το πρόβλημα είναι, όπως το επεσήμανε και η Joan Robinson, εδώ και τριάντα ακριβώς χρόνια, ότι οι οικονομολόγοι *στερούνται μιας κοινά αποδεκτής μεθόδου για να εξαλείφουν τα λάθη τους* (βλ. [1962] σελ. 28).

Είδαμε ότι τα κριτήρια του Popper και του Lakatos απέδωσαν πολύ φτωχά αποτελέσματα κατά τον έλεγχο και την αξιολόγηση των οικονομικών θεωριών. Πρέπει μήπως να παραιτηθούμε από κάθε μεθοδολογία, εγκαταλείποντας κάθε προσπάθεια εξεύρεσης κριτηρίων ελέγχου των οικονομικών θεωριών, όπως ισχυρίζεται ο McCloskey; Όχι. Επειδή οι οικονομολόγοι δεν ακολουθούν σωστά, ή καθόλου τους μεθοδολογικούς κανόνες, δεν πρέπει να καταλήξουμε σε υπερβολές του τύπου: *ο μόνος κανόνας που εγγυάται την επιστημονική πρόοδο είναι, «όλα επιτρέπονται» (anything goes)*, (Feyerabend [1975]).

Μήπως μαζί με τον θεωρητικό μονισμό της μιας αλήθειας, θα πρέπει να εγκαταλείψουμε και τον μεθοδολογικό μονισμό της μιας μεθόδου για την αξιολόγηση των θεωριών; Μια τέτοια λύση προτάθηκε από τον Caldwell [1982], [1988]: η μεθοδολογική αξιολόγηση των ανταγωνιστικών προγραμμάτων πρέπει να γίνεται με βάση τους όρους που τα ίδια τα προγράμματα καθορίζουν. Το βάρος πρέπει να δοθεί στην ορθολογική ανασυγκρότηση του κάθε προγράμματος και στην κριτική του αξιολόγηση ως προς τους στόχους που το ίδιο θέτει.

Πιστεύουμε ότι είναι προτιμότερο ν' αναζητήσουμε κριτήρια ελέγχου και αποδοχής που σέβονται τις ιδιαιτερότητες του αντικειμένου της οικονομικής. Η λύση βρίσκεται στην *κατασκευή μιας μεθοδολογίας της οικονομικής που θα 'ναι κάτι παραπάνω από μια δανεική φιλοσοφία από την φυσική* (DeMarchi [1988] Εισ.). Πρέπει να επιμείνουμε λοιπόν στην παραγωγή εμπειρικά ελέγξιμων θεωριών, και στην παράλληλη βελτίωση των τεχνικών εμπειρικού ελέγχου. Και δεν θα 'πρεπε ασφαλώς να περιοριστούμε στα συμβατιστικά κριτήρια αξιολόγησης των θεωριών που χρησιμοποιούν κατά κόρον οι οικονομολόγοι, όπως η λογική συνοχή, η απλότητα, η γενικότητα, η χρησιμότητα, η παιδαγωγική αξία, η

γονιμότητα κλπ. Κανένα απ' αυτά τα κριτήρια δεν μπορεί να παίξει το ρόλο του ελέγχου της αλήθειας του περιεχομένου των οικονομικών θεωριών, που αποτελεί την κεντρική ρυθμιστική ιδέα κάθε επιστήμης.

Σημειώσεις

1. Χρησιμοποιούμε εδώ το ερμηνευτικό σχήμα και την ορολογία του Imre Lakatos για να περιγράψουμε την κατάσταση στην οικονομική επιστήμη, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υιοθετούμε πλήρως τα λακατοσιανά κριτήρια για την συγκριτική αξιολόγηση αντίθετων ερευνητικών προγραμμάτων στην οικονομική. Εξάλλου ο ίδιος ο Lakatos προειδοποίησε ότι *πρέπει κανείς να μεταχειρίζεται με επιείκεια τα αρτισύστατα ερευνητικά προγράμματα*, εννοώντας αυτά των κοινωνικών επιστημών (βλ. Lakatos [1970] σ. 212).

2. Δανειζόμαστε την ιδέα της ταξινόμησης από τους Albertini-Silem [1984] οι οποίοι ωστόσο μιλούν για «αιρετικούς» οικονομολόγους, και όχι για «εναλλακτικό πρόγραμμα». Πολλές πληροφορίες και για τα τέσσερα προγράμματα πήραμε και από τους Basle-Geledan [1988].

3. Κάτι τέτοιο αναφέρει ρητά ο ίδιος ο Keynes μιλώντας για τους παράγοντες που επηρεάζουν την οριακή ροπή προς κατανάλωση, βλ. *General theory*, Coll. Works τομ. VII σελ. 90, 91. Ο Latsis [1976] σελ. 16, χαρακτηρίζει αυτή την περίπτωση συμπεριφοράς *κατάσταση πολλαπλής εξόδου* γιατί οι επιλογές των ατόμων επηρεάζονται και από εξωοικονομικούς παράγοντες.

4. Για την σύνοψη της μαρξιστικής θεωρίας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος στηριχθήκαμε κυρίως στους Benetti [1975], Deleplace [1979].

5. Κοντά στις νεο-ινστιτουτιοναλιστικές αναλύσεις βρίσκεται και η *οικονομική των οργανώσεων αγοράς*. Σύμφωνα με τους Simon, March, Coase, Chandler, Williamson, Mintzberg κ.ά. οι οργανώσεις της αγοράς, είναι οι θεμελιώδεις θεσμικές μορφές που αποτελούν τη βάση της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, αντίστοιχες με τους καταναλωτές και τους παραγωγούς των νεοκλασικών. Όπου το νεοκλασικό πρόγραμμα αδυνατεί να εξηγήσει φαινόμενα ιεραρχίας, αβεβαιότητας, σύγκρουσης, *περιορισμένης ορθολογικότητας, καιροσκοπισμού*, αφήνοντας αναπάντητο το ερώτημα του κόστους λειτουργίας των συναλλαγών, αυτή η νέα θεώρηση έρχεται να δώσει λύσεις διευρύνοντας την οικονομική ανάλυση με κοινωνιολογικά επιχειρήματα (βλ. Ménard [1990], Πιτέλης [1992]).

6. Ο Blaug [1980] σ. 225, συμπληρώνει την εικόνα της πολυδιάσπασης και αναφέρει τα κυριότερα αμερικανικά περιοδικά των σχολών που ανταγωνίζονται την νεοκλασική. Έτσι οι ινστιτουτιοναλιστές έχουν σαν όργανο την *Journal of Economic Issues*, οι ριζοσπάστες την *Journal of Radical Political Economy*, οι μετα-κεύνσιανοί την *Journal of Post-Keynesian Economics*, και η σχολή των οργανώσεων αγοράς την *Journal of Economic Behaviour and Organization*. Θα συμπληρώναμε ότι οι μαρξιστές εκφράζονται από τις γραμμές του *Monthly Review* και του *Rethinking Marxism*.

7. Αναφέρεται από τους Kearn-Pope κ.ά. [1979] σ. 28. Η έρευνα τους

έδειξε ακόμη ότι οι οικονομολόγοι συμφωνούν περισσότερο σε θέματα μικροοικονομικής ανάλυσης, ενώ διαφωνούν πιο πολύ σε θέματα οικονομικής πολιτικής. Συμπεραίνουν ωστόσο ότι για την εικόνα της πλήρους διαφωνίας ευθύνονται περισσότερο οι δημοσιογράφοι και ο τρόπος με τον οποίο εκλαϊκεύονται τα οικονομικά θέματα(!).

8. Βλέπε επ' αυτού τη διάλεξη του Popper, «*Of Clouds and Clocks*» [1972] σελ. 206-255.

9. Εξετάσαμε αλλού τους όρους ανάδυσης της επιστημονικής ανάλυσης των οικονομικών φαινομένων, και τους λόγους για τους οποίους ο Ricardo πρέπει να θεωρείται ο «πατέρας» της οικονομικής ανάλυσης και όχι ο Smith, που έβλεπε την Πολιτική Οικονομία σαν τον πρόλογο της οικονομικής πολιτικής. Βλ. Μ. Zouboulakis: *La science économique à la recherche de ses fondements*, Presses Universitaires de France, Παρίσι 1993.

10. Ο Marx στην *Μιζέρια της Φιλοσοφίας* έγραφε: «όπως οι οικονομολόγοι είναι οι επιστημονικοί εκπρόσωποι της αστικής τάξης, έτσι και οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές είναι οι θεωρητικοί της προλεταριακής τάξης... Από εκείνη τη στιγμή που η επιστήμη παράγεται από το ιστορικό κίνημα και εντάσσεται σ' αυτό εν πλήρει γνώσει (η επιστήμη) παύει να 'ναι θεωρητική, γίνεται επαναστατική», *Oevres Economie I* σ. 92-93. Ακόμη και στο μαρξιστικό πρόγραμμα εμφανίστηκαν πρόσφατα αναλύσεις με καθαρά θετικό χαρακτήρα βλ. John Roemer, *Analytical marxism*, Cambridge 1986, και Jon Elster, *Karl Marx: une approche analytique*, P.U.F. Παρίσι 1989.

11. Για μια περιεκτική παρουσίαση των θέσεων της σχολής της ευημερίας των Michan- Arrow-Scitovsky, σε σύγκριση με αυτές του Public Choice βλ. Κουτσιαράς [1989]. Η αφετηρία του Κουτσιαρά μας θρίσκει ωστόσο αντίθετους μια και αυτό που εμείς θα χαρακτηρίζαμε ανεπίτρεπτη σύγχυση αξιών και γεγονότων, είναι γι' αυτόν *μεγέθυνση του ρεαλισμού και της αξιοπιστίας της (οικονομικής πολιτικής) και διεύρυνση της επεξηγηματικής της ισχύος* (σ. 61).

12. Ο Καραντώνης διαφοροποιείται αρνούμενος τη δυνατότητα της αξιολογικής ουδετερότητας, γι' αυτό και προτείνει μια λύση à la Myrdal, που απαιτεί να διατυπώνουν ανοιχτά οι οικονομολόγοι τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Για τη λύση Myrdal βλ. Blaug [1980] σ. 117.

13. Ο Victor Kraft έγραψε την ιστορία του λογικού θετικισμού: *Ο κύκλος της Βιέννης*, εκδ. Γνώση, 1987. Βλ. ακόμη τους Blaug [1980] κεφ. 1, Caldwell [1982] κεφ. 2 και 3, Μεταξόπουλο [1988] κεφ. Β'.

14. Το κριτήριο της επαληθευσιμότητας του «κύκλου της Βιέννης» (Schlick, Carnap, Feigl, Frank, Hahn κ.ά.) έλεγε: μια θεωρία είναι αληθής όταν μπορεί να επαληθευθεί από τα δεδομένα της εμπειρίας. Το κριτήριο της επικυρωσιμότητας (Carnap μετά το 1936, Ayer, Hempel) έλεγε: αντί να προσπαθούμε να επαληθεύσουμε μια θεωρία, μπορούμε να πούμε ότι είναι αληθής εφ' όσον μπορούμε να την επικυρώσουμε, υπολογίζοντας την *πιθανοφάνεια* της, δηλ. πόσο κοντά είναι στην αλήθεια καταμετρώντας τις υπέρ αυτής ενδείξεις. Βλ. Boland [1982] σ. 23-4, Caldwell [1982] κεφ. 2-3, και την εισαγωγή του Μεταξόπουλου στο Lakatos [1970].

15. Η επίδραση του Popper στην οικονομική μεθοδολογία έγινε πρόσφατα αντικείμενο δύο συνεδρίων, στο Amsterdam τον Δεκέμβριο του 1985,

και στο Παρίσι τον Νοέμβριο του 1986.

16. Το κριτήριο της *ανεξάρτητης ελεξιμότητας* που πρότεινε ο Popper για την αξιολόγηση του περιεχομένου των θεωριών περιλαμβάνει, επιπλέον του εμπειρικού ελέγχου, σύγκριση με το *γνωστικό υπόβαθρο*. Ο Popper ονομάζει έτσι το σύνολο των γνώσεων που είναι αποδεκτές ομόφωνα από την επιστημονική κοινότητα. Βλέπουμε όμως ότι ενισχύεται έτσι ακόμη πιο πολύ ο συμβατιστικός χαρακτήρας της μεθοδολογίας του, αφού η αποδοχή του *γνωστικού υποβάθρου* από τους επιστήμονες στηρίζεται τελικά σε μια σύμβαση. Βλ. Κάλφας [1983] σ. 67, Hausman [1988].

17. Σύμφωνα με το παραγωγικό-νομολογικό μοντέλο των Popper-Hempel-Orpenheim, η εξήγηση και η πρόβλεψη έχουν τη μορφή λογικής παραγωγής ενός φαινομένου (*explanandum*), από ένα σύνολο καθολικών νόμων και των όρων εφαρμογής τους (*explanans*). Βλ. Blaug [1980] σ. 4, Caldwell [1982] σ. 28, Γέμτος [1987] σ. 203.

18. Στο άρθρο του ο Cross [1982], για να στηρίξει τη θέση Duhem-Quine, φέρνει σαν παράδειγμα τον έλεγχο της υπόθεσης της σταθερότητας της ζήτησης χρήματος. Ο Cross αναφέρει δέκα ομάδες παραμέτρων που επηρεάζουν την σταθερότητα της ζήτησης χρήματος και που θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη κατά τον έλεγχο της: μέγεθος όγκου συναλλαγών, κόστος ευκαιρίας για μη χρηματικές επενδύσεις, αγοραστική αξία χρήματος, μορφή της συναρτήσεως της ζήτησης χρήματος, σταθερότητα του συστήματος, συνθήκες μέτρησης των παραμέτρων και του περιθωρίου σφάλματος κλπ. Κατά τον Cross, η συζήτηση μεταξύ των μονεταριστών και των κεϋνσιανών, δεν έλαβε υπόψη την αλληλεξάρτηση αυτών των παραμέτρων που ενισχύουν τη θέση Duhem-Quine, με αποτέλεσμα ν' αποπροσανατολιστεί σε μια στείρα ανταλλαγή λανθασμένων επιχειρημάτων.

19. Αυτή η τακτική ονομάζεται από τον Popper *συμβατιστικό στρατήγημα* ([1972]). Η C. Leren [1987] εξετάζει στο άρθρο της την εφαρμογή αυτής της αντιδιαψευστικής τακτικής στην πράξη απ' τους θεωρητικούς της σχολής της «δημόσιας επιλογής».

20. Ο Popper κατέληξε στην ίδια διαπίστωση εξετάζοντας την υπόθεση ορθολογικής συμπεριφοράς, και ζήτησε να την αποδεχτούμε συμβατικά *γιατί παρ' όλο που γνωρίζουμε ότι δεν είναι αληθής, θεωρείται δίκαια μια καλή προσέγγιση* βλ. Popper [1967] σ. 150.

21. Ο Boland επιμένει ωστόσο σε μια παραλλαγή του κριτηρίου Popper πιστεύοντας ότι είναι δυνατή η πραγματοποίηση διαψεύσεων με παράλληλο έλεγχο μοντέλων μιας οικονομικής θεωρίας και μοντέλων που βασίζονται σε αντίθετες προς αυτήν την θεωρία υποθέσεις (βλ. Boland [1989] κεφ. 8).

Βιβλιογραφία

- Aeppli, R. [1980], «Okonomie als multiparadigmatische Wissenschaft», *Kyklos*, tom. 33, σελ. 682-708.
Albertini, J.M./Silem. A. [1984], *Comprendre les théories économiques*, Seuil, Παρίσι.

- Baslé, M./Gélédan, A. [1988], *Histoire des pensées économiques, les contemporains*, Sirey, Παρίσι.
- Benetti, C. [1975], *Valeur et répartition*, P.U.G.-Maspero, Παρίσι.
- Blaug, M. [1976], «Kuhn versus Lakatos or paradigms versus research programmes in the history of economics», in Latsis [1976] σ. 149-180.
- Blaug, M. [1980], *La méthodologie économique*, Economica, Παρίσι, 1982.
- Boland, L. [1981], «On the futility of criticizing the neoclassical maximisation hypothesis», *American Economic Review*, vol. 71, σ. 1031-1036.
- Boland, L. [1982], *The foundations of economic method*, Allen & Unwin, Λονδίνο.
- Boland, L. [1989], *The methodology of economic model building*, Routledge, Λονδίνο.
- Brochier, H. [1987], «Les théories économiques sont-elles réfutables?», *Economies et Sociétés*, Serie OECONOMIA, No 8, σελ. 107-118.
- Brochier, H. [1988] «Fondements idéologiques et visée scientifique de l' économie», *Economies et sociétés*, Serie OECONOMIA, No 10, σ. 169-188.
- Caldwell, B. [1982], *Beyond positivism, Economic Methodology in the 20th century*, Allen & Unwin, Νέα Υόρκη.
- Caldwell, B. [1988], «The case for pluralism» in DeMarchi [1988] σ. 231-244.
- Coddington, A., [1983], *Keynesian economics: the search for first principles*, Allen & Unwin, Λονδίνο.
- Cross, R. [1982], «The Duhem-Quine thesis, Lakatos and appraisal of theories in macroeconomics», *The Economic Journal* (92), σ. 320-340.
- Deleplace, G. [1979], *Théories du capitalisme*, P.U.G.-Maspéro, Παρίσι.
- DeMarchi, N. [1988], *The popperian legacy in economics: papers presented at a symposium in Amsterdam, December 1985*, Cambridge Univ. Press.
- Δημητράκος, Δ. [1985], «Ποιός φοβάται τον Καρλ Πόππερ;», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, τομ. 2, No 4, σελ. 58-79.
- Feyerabend, P., [1975], *Ενάντια στη μέθοδο*, Σύγχρονα θέματα, Θεσσαλονίκη, 1984.
- Γέμτος, Π. [1984], *Μεθοδολογία κοινωνικών επιστημών*, Τόμος Α' 1987, » » » Τόμος Β, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Guerrien, B. [1990], «La théorie économique: mythes et réalités», *La Revue du MAUSS*, No 9 n.s., p. 125-147.
- Hausman, D. [1988], «An appraisal of popperian methodology», in N. DeMarchi [1988] σελ. 65-86.
- Hollis, M. & Nell, E. [1975], *Rational economic man*, Cambridge Univ. Press.
- Hutchison, T.W. [1938], *The significance and basic postulates of economic theory*, A. Kelley, Νέα Υόρκη, 1960.
- Hutchison, T.W. [1976], «On the history and philosophy of science and economics», in Latsis (ed) [1976], pp. 181-205.
- Κάλφας, Β. [1983], *Επιστημονική πρόοδος και ορθολογικότητα*, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη.
- Kearl, J.R./Pope, C.L./Whiting, G.C./Wimmer, L.T. [1979], «A confusion of economists?», *American Economic Review*, vol. 69, pp. 28-37.
- Καραντώνης, Η. [1980], *Η οικονομική επιστήμη από την σκοπιά της σύγχρονης επιστημολογίας*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη.

- Κορλιράς, Π. [1991] *Φιλοσοφία της Πολιτικής Οικονομίας*, Γνώση, Αθήνα.
- Κουτσιάρας, Ν. [1989], «Εξωοικονομικά στοιχεία πολυπαραδείγματος στη νεοκλασική Πολιτική Οικονομία», *Διαβάζω*, τευχ. 222, σελ. 54-62.
- Lakatos, I. [1970], *Μεθοδολογία των προγραμμάτων επιστημονικής έρευνας*, Σύγχρονα θέματα, Θεσσαλονίκη 1986.
- Lakatos, I. [1971], «Η ιστορία της επιστήμης και οι ορθολογικές της ανασυγκροτήσεις», στην ελλ. μτφ. του Lakatos [1970] σελ. 229-286.
- Lange, O./Brus, W./Kowalik, T./Sachs, I. [1970], *Οικονομική Επιστήμη: κύριες Τάσεις*, Κένταυρος, Αθήνα, 1986.
- Latsis, S. (ed) [1976], *Method and appraisal in economics*, Cambridge University Press.
- Latsis, S. [1976], «A research programm in Economics», in Latsis (ed) [1976], σ. 1-41.
- Leijonhufvud, A. [1976] «Schools, "revolutions" and research programmes in economic theory», in Latsis (ed) [1976], σελ. 65-108.
- Lepen, C. [1987], «Falsifiabilité et théorie économique, ou comment rendre une théorie scientifique infalsifiable», *Economies et sociétés*, Série OECONOMIA, No 8, 1987, pp. 119-128.
- Machlup, F. [1955], «The problem of verification in Economics», *Southern Economic Journal*, (22), σελ. 1-21.
- Malinvaud, E. [1988], *Leçon inaugurale au Collège de France*, Παρίσι.
- Marx, K. *Oeuvres complètes, Economie* vol. I-II, Gallimard, coll. Pleiade, Παρίσι 1965-1968.
- McCloskey, D. [1983], «The rhetoric of economics», *Journal of Economic Literature* (XXI) σελ. 481-517.
- Ménard, C. [1987], «L' Economie loin du politique», in Albert Jacquard (ed) *Les scientifiques parlent*, Hachette, Παρίσι, σελ. 167-187.
- Ménard, C. [1990], *L' économie des organisations*, La Découverte, Παρίσι.
- Μεταξόπουλος, Α. [1988], *Σύμβαση και αλήθεια*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Mingat, A./Salmon, P./Wolfelsperger, A. [1985] *Méthodologie économique*, PUF, Παρίσι.
- Πιτέλης, Χ. [1992], «Το πρόβλημα της αποτυχίας του καπιταλισμού και οι θεωρίες των κρίσεων», *Αξιολογικά*, No 3, σ. 85-119.
- Popper, K. [1935], *The logic of scientific discovery*, Hutchinson, Λονδίνο, 1983.
- Popper, K. [1963], *Conjectures and refutations*, Routledge, Λονδίνο, 1989.
- Popper, K. [1967], «La rationalité et le statut du principe de rationalité», in Claassen (ed), *Les fondements philosophiques des systèmes économiques*, Payot, Παρίσι, σελ. 142-150.
- Popper, K. [1972], *Objective knowledge*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1989.
- Popper, K. [1986], «Entretien sur l' économie», *Revue française d' économie*, vol. 1, pp. 55-64.
- Robinson, J. [1962], *Economic philosophy*, Penguin Books, Harmondsworth, 1983.
- Schumpeter, J. [1954], *History of economic analysis*, Allen & Unwin, Λονδίνο.
- Σταμάτης, Γ. [1989] *Εισαγωγή στον P. Sraffa*, Κριτική, Β' έκδοση, Αθήνα.
- Walliser, B. [1987], «Le probleme de l'induction et de la réfutation en économétrie», *Economies et sociétés*, OECONOMIA, No 8, σελ. 153-164.

Walliser, B./Prou, C. [1988], *La science économique*, Seuil, Παρίσι 1988.
Worswick, D. [1972], «Is progress of economic science possible?», *The Economic Journal*, (82), σελ. 73-86.

